

Kultura sjećanja i suočavanje s prošlošću – primjer sela u Istri

Kako je događaj s polovice 20. stoljeća uspio obilježiti jedno selo u Istri za čitav vijek njegovog postojanja? Stravična ubojstva kao dio odmazde u Drugom svjetskom ratu urezala su se u pamćenje svim preživjelima, ali i njihovim potomcima koji priče o tome slušaju od malih nogu. Ne samo da je sjećanje na taj događaj vrlo živo, nego je kod pojedinaca i nakon 77 godina još uvijek prisutan antagonizam prema počiniteljima i narodu kojem su počinitelji pripadali. Razloge tome možemo tražiti u dugom nizu godina neuspješnog procesa suočavanja s prošlošću.

Ključne riječi: kultura sjećanja, suočavanje s prošlošću, paljenje sela Šajini i Bokordići 1944., uzroci i posljedice

Uvod

U današnje vrijeme svakodnevno na TV-u možemo vidjeti emisije, serije ili filmove koje se dotiču ratnih razaranja i stradavanja stanovništva. Osim toga takvi su sadržaji često prisutni i u drugim medijima, na internetu, u novinama ili pak radijskim emisijama. Od tema povezanih s ratovima možda su najprisutnije one vezane za stradanje civilnog stanovništva. Posebice se to odnosi na Domovinski rat, te naravno suvremene ratove u Siriji i Afganistanu. Osim toga, prisutne su i nove emisije koje o Drugom svjetskom ratu, te o holokaustu kao najvećoj tragediji svih vremena.

U ovom je radu naglasak na lokalnoj povijesti središnje Istre te o mikrohistorijskom primjeru paljenja dva sela u doba Drugog svjetskog rata. Zadnja ratna stradanja istarskog stanovništva dogodila su se u Domovinskom ratu kada se velik broj dobrovoljaca odazvao, a neki se od njih nikada nisu vratili. Domovinski rat je od hrvatskih krajeva najmanje zahvatio istarski teritorij, no odjek tog rata bio je itekako prisutan. Bilo je neizvjesnih situacija koje su izazivale strah, a prihvat velikog broja prognanika i izbjeglica utjecao je na svakodnevnicu stanovništva. No ipak se i danas pri svakom spomenu ratnih strahota i stradanja stanovništva većini istarskih stanovnika, pogotovo u ruralnim krajevima, najprije javlja pomisao na Drugi svjetski rat! Upravo je taj sukob bio posljednji u kojem je Istra teško stradala, a starija populacija još uvijek ima živo sjećanje na patnju svojih najbližih, iako je od tada prošlo mnogo godina.

Kroz rad ću pokušati odgonetnuti uzroke događaja, koji do danas nisu istraženi, prikazati sam događaj stradanja u selima Šajini i Bokordići, te njegov utjecaj na stanovništvo. Pokušati ću također odgovoriti na pitanje zašto suočavanje s prošlošću kod preživjelih do danas nije provedeno te cjelokupnim radom postaviti temelje za buduća istraživanja ove i sličnih tema. Na samom kraju rada nalazi se kratki primjer nastavne jedinice: Istra pod njemačkom okupacijom (1943.-1945.)

Suočavanje s prošlošću

Suočavanje s prošlošću vrlo je aktualna tema druge polovice 20. stoljeća. Kroz istraživanje ovog mikrohistorijskog primjera zapaljenih sela u Istri može se uvidjeti do koje granice taj proces može biti težak i dugotrajan. Istovremeno se nameće pitanje koliko je uopće vremena potrebno da se jednom takvom događaju može barem donekle objektivno pristupiti. Da bi proces suočavanja s prošlošću bio uspješan, za to mora postojati interes pojedinaca, zajednice, ali i društva u cjelini. Njemačka je i dalje možda najuspješniji primjer suočavanja s prošlošću nakon Drugog svjetskog rata, pa su se njenim modelom pokušavali koristiti i mnogi drugi.³² Budući da danas znamo da postoje uspješni modeli suočavanja s prošlošću, nameće mi se pitanje zašto je onda u Istri, a i u nekim drugim krajevima suočavanje s prošlošću izostalo kod pojedinaca i danas, više od 70 godina kasnije?

Jedan od mogućih razloga mogao bi biti taj što se neki ratni zločini iz Drugog svjetskog rata nisu dovoljno istražili, te nitko za njih nije osuđen. Zašto je to tako, teško je danas reći, no ako proučimo režim novonastale socijalističke Jugoslavije, jedna od pretpostavki bila bi da nekome na vlasti nije bilo u interesu da se određeni zločini dublje istraže.

Paljenje sela Šajini i Bokordići 1944.

Za potrebe ovog rada istraženi su izvori o napadu fašista i nacista na sela Šajini i Bokordići 9.1.1944., a taj je događaj izabran jer su među stradalima bili i pripadnici šire autorove obitelji. Osim toga, događaj do danas nije detaljno istražen, te su zapisi i saznanja o tome dosta rijetki i nepotpuni. Od izvora koji se mogu upotrijebiti najvažniji su intervjui samih preživjelih stanovnika koje su izradili povjesničari Igor Šaponja i Igor Jovanović u svrhu izložbe „Palež u sjećanjima”. Naime izložba se odnosila na sva stradala sela u Istri tijekom Drugog svjetskog rata, a kasnije je izdan i katalog izložbe s odabranim svjedočanstvima i fotografijama stradalih.³³ Također postoje intervjui stanovnika sela Bokordići koje je izradio profesor Elvis Lenić za

32 Dijana Delaye, „Suočavanje s prošlošću”, *Međunarodne studije* XV, br. 2 (2015): 61-77.

33 *Palež u sjećanjima / Vžgano v spomnih / Le memorie degli incendi*, katalog izložbe / katalog razstave / catalogo della mostra, glavni urednik / caporedattore Maurizio Levak, autori / avtorji / autori Željko Cetina, Robert Doričić, Vana Gović, Igor Jovanović, Petra Kavrečić, Miha Kosmač, Nikša Minić, Gašper Mithans, Milan Radošević, Igor Šaponja, (Pula – Pulj – Pola: Istarsko povijesno društvo – Società storica istriana – Istrsko zgodovinsko društvo, 2017)

potrebe izrade kratkog filma.³⁴ Ostali izvori odnose se na ponešto novinskih članaka, te rukopisnih zapisa preživjelih. Događaj se spominje u novinama „Glas Istre” koji je služio kao partizansko glasilo u Drugom svjetskom ratu³⁵, te u mnogim knjigama o NOB-u, no u nijednoj nisu opisani detalji, nego se spominje u kontekstu sličnih događaja, tako da se iz tih izvora mogu proučiti jedino okolnosti u kojima je do njega došlo. Što se zaista dogodilo te noći?

U noći s 8. na 9. siječanj 1944. u selo Šajini na području općine Barban pristigle su nacističke i fašističke postrojbe s nekolicinom domaćih ljudi te krenuli s paljenjem sela i ubijanjem civila. U kratko vrijeme spaljen je velik broj kuća i pobijeno 49 ljudi, među kojima su bile i žene te mala djeca.³⁶ Iako su fašisti i nacisti najavljivali da će zapaliti selo ukoliko na tom području ne prestanu partizanske aktivnosti, nitko nije vjerovao da će se ovako nešto stvarno dogoditi. Nakon Šajina, postrojbe su krenule dalje i napale malo udaljenije selo Bokordići, što naslućuje da su točno znali kamo idu, jer je i drugih sela bilo na putu, a njihove stanovnike nisu dirali. U Bokordiće su stigli oko dva sata ujutro, a da bi se lakše kretali ispalili su rakete kako bi osvijetlili selo usred noći. Prvo su upali u dvorišta predstavnika sela (članova odbora) u kojima su pobili muškarce te im zapalili kuće. Potom su krenuli dalje po selu ubijajući i paleći kuće i druge objekte. Nisu zapaljene sve kuće, nekoliko ih je pošteđeno, što je kasnije izazvalo sumnju da je sve bilo točno isplanirano i da je netko točno odredio čije kuće treba zapaliti. Te je noći ubijeno 22 muškaraca u dobi od 16 do 74 godine, a još ih je 10 ukrcano na kamione koji su ih odvezli u pulski zatvor iz kojeg će kasnije osmorica biti poslani u koncentracijski logor Dachau. Od tih 8 nitko nije preživio, a drugi logoraši koji su se nakon oslobođenja uspjeli vratiti u Istru za jednog su potvrdili da je umro od gladi u logoru, s kilažom manjom od 30 kg. Samo dvojica najmlađih od one desetorice, ostali su u Puli, a kasnije će pobjeći i pridružiti se partizanima.

Teško je detaljno opisati cijeli događaj. Naime u trenutku tako strašnog terora svi su bili zaokupljeni strahotama, ubijanjima i paležima u vlastitom dvorištu da nisu u početku ni znali koliko je vojske u selu, ni koga su sve napali. Kada je vojska otišla svi su bili fokusirani na gašenje požara i zbrinjavanje mrtvih i preživjelih, posebice djece. Stoga je svim sugovornicima koji su dali intervju najviše ostalo u sjećanju samo upad vojnika i ono što se neposredno nakon toga u njihovom dvorištu dogodilo. Zbog straha i šoka nitko se nije bavio događajem. Tek nekoliko godina nakon rata se o tome počelo govoriti, ali niti tada nije bilo puno mogućnosti da se to istraži, jer su svi preživjeli muškarci, a i žene bili vrlo siromašni te su morali raditi cjelodnevno kako bi prehranili sebe i svoje obitelji.

34 *9 januar*, režirao Elvis Lenić, (2016), 15min. Napravljeno je 8 intervjuja koje je profesor Lenić ukomponirao u kratki film *9. januar* prikazan na 8. ETNOFILM Festivalu (Rovinj, Hrvatska) 2016., te ih je ustupio autoru za potrebe ovog istraživanja.

35 *Glas Istre*, 6/II, 27. siječnja 1944., 1

36 David M. Fištrović, *Barbarizam u barbanskim Šajinima*, (Šajini : Općina Barban, 2007), 27

Okolnosti paljenja sela i mogući uzroci

To je bilo razdoblje Drugog svjetskog rata, 1944., kada je nacistička Njemačka bila još vrlo jaka. Naime tek je u listopadu 1943. uspostavila kontrolu nad Istrom, ali je postojala bojazan da bi saveznici mogli napasti poluotok koji je strateški bio vrlo važan. Zbog toga je bilo od iznimne važnosti istrijebiti partizansku aktivnost koja se krajem godine počela pojačavati. O tome, osim raznih usmenih svjedočanstva, pišu i novine *Glas Istre* od samog početka tiska 1943. Opće je prihvaćeno da su paljenja sela u Istri bili zapravo odmazda za partizanske akcije protiv nacista i fašista. Takvih je akcija bilo mnogo, a kako je rat odmicao i kako je Njemačka imala sve više problema, nije imala vremena za borbu s partizanima i za suzbijanje njihovih gerilskih napada. Zbog toga je odlučeno da im se moral uništi paljenjem sela i kuća u kojima su živjele njihove obitelji, kao i ubijanjem kako bi ih se pokušalo demoralizirati i demotivirati za bilo kakve daljnje akcije. S druge strane, partizansko vodstvo je takve napade iskoristilo za jače širenje propagande u svoju korist. Tako su spomenute novine *Glas Istre*, kao i ostatak partizanskog tiska, nacističke i fašističke pokolje koristile u svojim tekstovima u svrhu motivacije što većeg broja stanovništva da se priključi NOB-u. Mnoge su istarske žene izgubile svoje muževe i sinove, te ostale same s novorođenčadi i malom djecom koju je trebalo prehraniti. Zanimljiva je pritom pjesma poznatog pjesnika Drage Gervaisa koja je trebala poticati žene na žrtvu za bolju budućnost:

*„Hod sine, hod, va noć, va mrak
i čuvaj zdravlje, budi jak,
i sve nevoji podnesi,
i kot čovek se ponesi.*

.....

*I ćaću našeg osveti,
ubili su ga prokjeti,
i brata ki te je ljubil –
i mlad za njih život zgubil.“³⁷*

U propagandnoj partizanskoj teoriji tako je radila većina istarskih žena, ali u stvarnosti nije bilo baš tako. Jedan od intervjuiranih svjedoka iz Bokordići potvrdio je da su partizani došli nagovarati njegovu majku da priključe njegovog starijeg brata, no ona se tome protivila argumentirajući da je još premlad. Teško je danas sa sigurnošću zaključiti, no moglo bi se naslutiti da je većina majki zapravo ipak radije htjela da im djeca ostanu kod kuće, bez obzira na partizansku propagandu.

Mnoga su sela stradala iz razloga što su seljani pomagali partizanima. Mnogi ljudi su im nosili obuću, odjeću i hranu te druge potrepštine u šumu. Takvih je aktivnosti bilo i u selima Šajini i Bokordići, intervjuirani svjedoci su to potvrdili. Razlog zašto

37 Danilo Ribarić, *Borbeni put 43. istarske divizije*, (Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1969), 228.

je spaljeno selo Šajini poznat je, no ne i razjašnjen do kraja. Naime iz tog je sela bio Jakov Kolić Jureša, jedan od istaknutih partizanskih boraca na području središnje Istre, a mnogi su mu ljudi iz sela pomagali. Povod paljenju sela smatra se da je bila reakcija na partizansku otmicu kola s namirnicama jednoj njemačkoj patroli. No, nejasno je do danas ostalo zašto je te noći zapaljeno i drugo selo, Bokordići. Stanovnici sela ne poriču da je i među njima bilo partizanskih aktivista no istovremeno smatraju da neprijatelji za njihove aktivnosti nisu mogli znati, te da izravnog povoda za paljenje sela nije bilo. Priče svjedoka su se mijenjale kroz godine, no nikad nitko nije naveo jasne razloge zbog kojih je selo moglo biti zapaljeno, i do danas se tvrdi je uzrok zapravo nepoznat, te je stradalo stanovništvo bilo nevino. Na temelju svojih istraživanja navest ću uzroke napada koje smatram mogućima:

- Mnogo ljudi iz sela je pomagalo partizanima, nosili im odjeću i namirnice, pa čak ih puštali da prespavaju u selu (to potvrđuju intervjuirani stanovnici). Ako se ta informacija probila do fašista ili nacista moguće je da su oni zbog toga zapalili selo.
- Otmica kola s namirnicama koja je bila razlog paljenja sela Šajini mogla je također biti razlog paljenja sela Bokordići. U knjizi Hermana Buršća navodi da su stanovnici sela Bokordići bili prisutni i smijali se kada su kola oteta, a gonič stoke pretučen.³⁸
- U istoj knjizi spominje se također da je seoski NOO u Bokordićima osnovan u studenom ili prosincu 1943., a napad na selo se dogodio mjesec dana kasnije.
- Neki od stanovnika sela čuli su priču o izdaji iz sela zbog svađe na željezničkoj stanici u Puli nakon kojeg je jedan seljanin prijavio susjede iz sela da pomažu partizanima.
- Jedan svjedok je ispričao da je netko od seljana navodno napao žene iz Pule koje su po selima prodavale odjeću, pa su se one požalile na bandite iz Bokordići. Svjedok je bio dijete u doba napada, te tvrdi da je priču čuo kasnije.

Paljenja, ubijanja i uništavanja gradova i sela nisu bila rijetkost diljem Europe i svijeta u Drugom svjetskom ratu. U takvim su akcijama često stradavali nevini ljudi, no razlozi zašto su baš određena mjesta uništena morali su postojati, čak i u takvom apokaliptičnom vihoru u kojem se svijet našao. Selo Bokordići samo je mikrohistorijski primjer s manjim brojem žrtava ako ćemo ga usporediti s drugim stravičnim zločinima, pa čak i na području Istre. Primjerice, u Istri je tada najviše stradalo selo Lipa na sjeveru, koje je zapaljeno u travnju 1944. Tamo je ubijeno čak 269 civila, a napad se dogodio usred dana. Međutim, zanimljivo je kako su do danas ostale sačuvane fotografije spaljivanja sela. Naime Nijemci su snimali paljenje sela, te kasnije fotografije odnijeli u fotografsku radnju u Ilirskoj Bistrici. Ondje su napravljene kopije koje je nakon rata kćer vlasnika stavila u izlog u kojem su prolaznici prepoznali da je riječ o selu Lipa.

38 Herman Buršić, *Od ropstva do slobode: Istra 1918 – 1945*, (Pula, C.A.S.H., 2011), 200.

Bilo je takvih slučajeva mnogo, no u sjećanju žitelja svakog od stradalih sela ostavljen je takav trag kao da se sva nevolja najvećeg svjetskog sukoba dogodila upravo u njihovom selu, a događaj jednog dana do u detalje im je ostao u pamćenju za cijeli život.

Posljedice paljenja sela

Siromaštvo je u tom kraju bio najveći problem žitelja sela, a davanja vlastima, nacistima, fašistima, pa onda još i partizanima, uvelike su onemogućavala normalan život i prehranjivanje obitelji. Nakon pokolja glad je postala svakodnevnica, a pomoć koju su mještani dobili od drugih sela, rodbine, prijatelja zaslužna je za preživljavanje većine tamošnjih žena i djece koji su ostali bez muške radne snage.

Siromaštvo se nastavilo i nakon rata. Pomoć novonastale države bila je skromna, pokrila je tek dio troškova života i obnove nakon rata. Zbog toga su mnogi seljani morali cjelodnevno raditi teške poljoprivredne poslove kod bogatijih obitelji kako bi sebi i djeci osigurali obroke i odjeću. Država je nastojala osigurati školovanje djece, pogotovo djece partizanskih boraca, te im osigurati smještaj u školskim domovima. Međutim ti su domovi bili vrlo siromašni i neprivaćni, a ta je neprivaćnost često pojačana vrlo strogim pravilima. Neka su djeca stoga, uz podršku odraslih žrtvovala svoje školovanje da bi pomagali svojim majkama u kućanskim i poljoprivrednim radovima. Inače bi njihove majke ostale same sa svojim jadima i siromaštvom nakon gubitka najbližih.

Zaključak

Danas, 77 godina od pokolja u Šajinima i Bokordićima, ljudi koji su izgubili najbliže u tom događaju i dalje nemaju snage uopće govoriti o tome, ako i imaju, onda se rasplaču od tuge. Sličnih je slučajeva stradavanja u Istri, ali i ostatku Hrvatske, pa i Europi i svijetu tijekom Drugog svjetskog rata bilo mnogo, pa bi se za nastavak istraživanja ove teme mogao upotrijebiti komparativno-historijski pristup. Budući da je ovo istraživanje vezano za povijest autorove obitelji ovaj bi rad mogao poslužiti i kao poticajni primjer za druge istraživače u proučavanju vlastite povijesti, posebice kolege profesore koji na isto mogu motivirati i svoje učenike, jer prema riječima profesora Miroslava Bertoše svaka ta priča, svako svjedočanstvo u konačnosti slaže kockicu ukupnog povijesnog mozaika. Pa stoga i manja mikrohistorijska istraživanja mogu ponekad doprinijeti osvjetljavanju zavičajne, nacionalne ili čak opće povijesti.

Ovo je istraživanje u početnoj fazi, a postoji i plan pisanja opširnijeg članka, budući da je događaj do danas ostao poprilično neistražen i poprilično šturo zabilježen. Osim toga postoji i nada da se seoska zajednica, pogotovo stariji ljudi, nakon toliko godina pokušaju suočiti s prošlosti. U Hrvatskoj imamo nesreću što se rat ponovio i da su se strahote ponovo događale 1990-ih. Zbog toga postoji mnogo slučajeva zločina i patnje ljudi koji još uvijek čekaju na detaljna istraživanja. Zadatak je nas

povjesničara da tome pridonese svojim radom, a da kao profesori na istraživanju potaknemo i mlade od kojih sigurno ima onih u čijim je obiteljima bilo stradalih. Pokušajmo ih potaknuti da se i njihove priče ispričaju i zabilježe za buduće naraštaje.

Priprema nastavne jedinice: *Istra pod njemačkom okupacijom (1943.-1945.)*

Očekivani ishodi učenja:

Učenik/ca:

- opisuje ključne političke promjene u Jugoslaviji i Istri
- objašnjava definiciju otpora
- argumentira posljedice otpora na primjerima
- analizira audiovizualne povijesne izvore-intervjue sa sudionicima/ama povijesnih događaja
- razvija toleranciju i uvažava različitosti
- izražava suprotstavljanje stradanju civila i kršenju ljudskih sloboda
- zauzima kritički stav prema povijesnim događajima i osobama

Tijek nastavnog sata:

- Uvodno izlaganje profesora – upoznavanje s temom i ishodima nastavnog sata (5 min)
- Podjela učenika na grupe te podjela materijala učenicima (5 min)
- Rad u grupama (20 min)
- Izlaganje grupa i zapisivanje podataka o uzrocima, tijeku i posljedicama obrađenih tema u tablicu koju im nastavnik u obliku nastavnog listića podijeli (15 min)

Rad u grupama:

Podjela učenika u 5 grupa od kojih svaka obrađuje jednu temu:

- Hrvatska i Istra u doba Njemačke okupacije
- Partizanske akcije na području Istre nakon kapitulacije Italije
- Paljenje sela na području sjeverne Istre – primjer selo Lipa
- Paljenje sela na području južne Istre – primjer sela Šajini i Bokordići
- Uvjeti života seoskog stanovništva Istre u zadnjim godinama rata

Svaka grupa u obliku mentalne mape bilježi najvažnije podatke vezane uz temu na način da prethodno proučiti dobiveni materijal (novinski članci, tekstovi iz knjiga i časopisa, prijepis intervjuja svjedoka koji su preživjeli pokolj). Profesor napominje da u obzir uzmu uzroke, tijek i posljedice događaja koji proučavaju.

Izvori:

Intervjui 14 stanovnika sela Šajini i Bokordići koje su tijekom 2016. za potrebe izložbe „Palež u sjećanjima” napravili Igor Šaponja, Igor Jovanović, Nikša Minić i drugi, te ih ustupili autoru za potrebe ovog rada.

Intervju Marija Žufića, nekadašnjeg stanovnika sela Bokordići kojeg su izradili Igor Šaponja i Marin Pekica 12.4.2016.

Intervjui s članicama autorove obitelji (Marija Žufić i Marija Pekica) koje su također nekadašnji stanovnici sela Bokordići, a koje je autor izradio 20.12.2020.

Lenić, Elvis, redatelj, *9 januar*, 2016., 15min

Literatura:

Buršić, Herman. *Od ropstva do slobode: Istra 1918 – 1945*. Pula: C.A.S.H., 2011.

Delaye, Dijana. „Suočavanje s prošalošću.“ *Međunarodne studije XV*, br. 2 (2015): 61-77.

Glas Istre, 6/II, 27. siječnja 1944.

Fištrović, David M. *Barbarizam u barbanskim Šajinima*. Šajini: Općina Barban, 2007.

Palež u sjećanjima / Vžgano v spominih / Le memorie degli incendi, katalog izložbe / katalog razstave / catalogo della mostra, glavni urednik / caporedattore Maurizio Levak, autori / avtorji / autori Željko Cetina, Robert Doričić, Vana Gović, Igor Jovanović, Petra Kavrečić, Miha Kosmač, Nikša Minić, Gašper Mithans, Milan Radošević, Igor Šaponja, Pula – Pulj – Pola: Istarsko povijesno društvo – Società storica istriana – Istrsko zgodovinsko društvo, 2017.

Ribarić, Danilo. *Borbeni put 43. istarske divizije*. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1969.

SUMMARY

***THE CULTURE OF REMEMBRANCE AND DEALING WITH
THE PAST – THE EXAMPLE OF A VILLAGE IN ISTRIA***

In October 1943, the Germans occupied Istria to secure the area from Allied attacks, and the only ones who defied them were the partisans. Partisan actions interfered with German governance, so in the last years of the war, strict measures were taken to suppress such actions. These measures included burning down villages and killing the population in retaliation for partisan attacks. Such massacres were remembered in the collective memory of burning villages as the greatest tragedy of all time, and witnessing individuals remembered the event to the last detail for the rest of their lives. Some events, such as the burning of the villages Šajini and Bokordići in January 1944, have remained unexplained to this day. Moreover, no one has ever been convicted of burning those villages. The causes of this are most likely poverty caused after the end of the war, which made additional investigation impossible, but also the political situation of the newly formed state in which individuals may not have liked a full investigation. Because of this, the inhabitants of the village blamed the Germans and the Italians for the massacre of the innocent Croatian population for unknown reasons for years, which made the process of dealing with the past difficult, and has not yet been fully implemented to this day.

Key words: culture of remembrance, dealing with the past, the burning of the villages Šajini and Bokordići in 1944, causes and consequences